

Ærbødigst, Elisabeth

OVERSETTELSE: I sine brev til René Descartes formulerer prinsesse Elisabeth av Böhmen det som senere har blitt kjent som *the mind-body problem* – som den første i filosofihistorien.

Over to deler presenterer Salongen utdrag fra Elisabeth av Böhmens brevkorrespondanse med René Descartes. Innledning og oversettelse er ved Åsne Dorthea Grøgaard, masterstudent i filosofi ved Universitetet i Oslo.

Prinsesse Elisabeth¹ av Böhmens liv gir et sjeldent innblikk i det syttende århundres Europa. Hun blir født i 1618, året trettiårskrigen bryter ut, i den tyske byen Heidelberg. Ekteskapet mellom foreldrene hennes, kurfyrste Friedrich V av Pfalz og Elizabeth Stuart, betydde en forening mellom kontinental og engelsk protestantisme, og styrket protestantismens posisjon i Europa. I 1620 innsettes Friedrich V som konge av Böhmen, etter protestantenes opprør mot den tysk-romerske keiser Ferdinand II, men taper slaget ved Hvitfjell utenfor Praha og mister tronen senere samme år. Familien drar i eksil, og de første årene av sitt liv tilbringer Elisabeth i Brandenburg, før de til slutt slår seg ned i Haag. I 1633 får Elisabeth tilbud om giftemål fra kong Vladislav av Polen, men etter lange forhandlinger takker hun til slutt nei, for hun kan ikke akseptere polske myndigheters krav om konvertering til katolisismen.

SALONGEN MENER: [En mangelfull historie](#)

I 1660 trekker hun seg tilbake til et lutheransk kloster i Herford, og overtar som abbedisse syv år senere. En rapport forteller at [Gottfried Wilhelm Leibniz](#), som brevvekslet med Elisabeths yngre søster i mange år, satt ved hennes side da hun døde i 1680. Men om lange perioder av Elisabeths liv er lite eller ingenting kjent.

Flere ting kan nevnes som plasserer Elisabeth i sin tids politiske landskap. Friedrich V, som kalles Vinterkongen på grunn av sin korte regjeringstid, mistet livet i 1632 i kamp for kong Gustav av Sverige – faren til dronning Kristina, som Descartes skulle undervise i filosofi tjue år senere. Hennes mor Elizabeth Stuart (skrevet på engelsk vis, med z) var ni år gammel da Guy Fawkes og hans medsamsvorne planla å sprengte parlamentet og myrde faren hennes, James I. Det var en sentral del av sammensvergelsen at lille Elizabeth skulle kidnappes, oppdras katolsk og settes til dronning bare i navnet. Mer enn førti år senere er det Elisabeths onkel, Charles I, som 30. januar 1649 blir dømt av parlamentshæren til Oliver Cromwell og halshugget. Et av Descartes' siste brev til Elisabeth, skrevet en måned etter henrettelsen, inneholder følgende trøstende ord fra en venn til en annen: «Selv om en så voldelig bortgang synes verre enn den man venter seg syk og sengeliggende, er den likevel mer ærefull, lykkeligere og søtere, [for] det ligger stor ære i å dø slik

at man er universelt sørget over, hyllet og savnet av alle som besitter et frugg av menneskelighet.»

En gjenfunnet korrespondanse

Elisabeths tjueseks brev til [René Descartes](#) er det eneste som har overlevd av hennes filosofiske arbeid, det finnes ingen storverk eller fullstendige doktriner. Men Lisa Shapiro, som har innledet og oversatt brevvekslingen til engelsk, legger vekt på at Elisabeths innvendinger mot Descartes er «internally consistent» (Shapiro 2007:4). Det som kommer til syne når man leser brevene, er hennes dannelse og intellektuelle bakgrunn. Det er tydelig at Elisabeth behersket og interesserte seg for datidens fysikk og naturvitenskap, i tillegg til matematikk, [etikk](#), politisk filosofi og [teologi](#), som alle er temaer som tas opp i brevene. Det første av dem forfatter hun i 1643, etter at hun har lest Descartes' *Meditasjoner*, og utvekslingen fortsetter med jevne mellomrom til 1649, når Descartes reiser til dronning Kristina av Sveriges hoff og dør av tuberkulose kort tid etter.

I flere århundrer syntes Elisabeths side av korrespondansen å ha gått tapt, men midt på 1870-tallet ble brevene funnet blant assorterte papirer i en nederlandsk bruktbutikk. Temaet for de fem brevene som her oversettes i to deler, er forholdet mellom kropp og sjel, eller det som i moderne [metafysikk](#) og [bevissthetsfilosofi](#) er kjent som *the mind-body problem*. I følge Shapiro er Elisabeth faktisk den første i filosofihistorien som artikulere det (ibid, 23).

Ingen disippel

Descartes hadde utviklet sin metafysikk i opposisjon til den aristoteliske *hylomorfismen*. De to eneste substansene, i ordets rette forstand, er sjelen og den utstrakte materien, og de eksisterer adskilt fra hverandre. Tankene våre er modi av den første, og den fysiske verdens innretning er modi av den andre. Det teleologiske verdenbilde erstattes av det mekanistiske; den eneste som beholdes av Aristoteles' fire årsaker er den bevirkende. Dette er, i grove trekk, den såkalte *nye vitenskapen*, som Elisabeth har satt seg inn i og sluttet seg til, men som hun ikke har hatt noen å diskutere med.

MER OM KROPP OG SJEL: [Etiopisk filosofi](#) • [Medisinens sjel](#)

Selv om Elisabeth kjenner Descartes' verk bedre enn de fleste, er hun ingen disippel. Hennes overbevisning om at alt har mekanistiske forklaringer gjør det vanskelig for henne å akseptere Descartes' *interaksjonisme*. Hvordan kan en ikke-utstrakt ting (sjelen) påvirke en utstrakt ting (kroppen), hvis de to er forskjellige substanser? Hvordan kan [sjelen](#) være kausalt aktiv i det hele tatt, når den er immateriell? Dette er Elisabeths første spørsmål. Hun ber Descartes gi en mer utfyllende forklaring på hva sjelen egentlig *er*, ikke bare hva den *gjør*.

Elisabeth til Descartes

Haag, 6. mai 1643

Herr Descartes,

Med stor glede og beklagelse hørte jeg, for noen dager siden, om Deres intensjon om å besøke meg. Jeg ble like beveget over at De var så vennlig å ville samtale med en så uvitende og egenrådig person, som over at jeg hadde vært så uheldig å bli frarøvet en så fordelaktig samtale. Da herr Pallotti² viste meg løsningene De hadde gitt ham på vanskelighetene i herr Regius³ fysikk, ble denne siste følelsen så mye sterkere, for jeg ville fått mer ut av disse om de kom fra Deres egen munn. Dette gjelder også et spørsmål jeg stilte professor Regius da han sist var i byen, og som han henviste meg til Dem for å få et tilfredsstillende svar på. Inntil nå har skammen over å vise Dem en så uregelmessig stil hindret meg i å skrive til dem for å be om denne tjenesten.

Men i dag forsikret herr Pallotti meg så grundig om Deres godhet for alle og enhver, og for meg i særdeleshet, at jeg jaget alle unyttige overveielser fra mitt sinn, og nå ber jeg Dem være så vennlig å forklare meg hvordan det kan ha seg at menneskesjelen, som kun er en tenkende substans, kan styre kroppens ånder [*esprits*]⁴ og forårsake frivillige handlinger. For det virker som enhver bevegelse skjer ved at den bevegede tingen dyttes, ved at den dyttes på en spesiell måte, eller ved de spesielle egenskapene eller overflateteksturen til det som dytter.⁵ For de to førstnevnte er berøring en nødvendig betingelse, og det siste krever at det som dytter har utstrekning. Likevel utelukker De utstrekning fullstendig fra Deres idé om sjelen, og berøring synes meg uforenlig med en immateriell substans. Dette er grunnen til at jeg ber Dem gi meg en definisjon av sjelen som er mer presis enn den De gav i Deres *Metafysikk* – altså av sjelens substans, adskilt fra dens tankehandling. For selv om vi skulle anta at sjelen og dens tanke er like uatskillelige som Guds egenskaper (noe som imidlertid er vanskelig å bevise i morslivet og i alvorlige besvimelser), så kan vi få en mer fullkommen idé av dem ved å vurdere dem hver for seg.

Siden jeg vet at De er den beste lege for min sjel, blottlegger jeg svakhetene ved dens spekulasjoner så fritt som dette, og jeg håper at De vil overholde den hippokratiske ed og forsyne meg med remedier uten å gjøre det offentlig. Dette ber jeg Dem om, slik jeg ber om at De må holde ut ubeleilighetene fra

Deres hengivne venn til Deres tjeneste,

Elisabeth.

Descartes til Elisabeth

Egmond aan den Hoef, 21. mai 1643

Min frue,

Ved å sende meg sine skriftlige befalinger har Deres Høyhet beæret meg med en gunst større enn jeg noen gang kunne håpet på; og den bøter langt bedre på mine feil enn den gunsten jeg i utgangspunktet lengtet etter, nemlig å få disse befalinger fra hennes egen munn. For hadde jeg fått æren av å gjøre mine reverenser for henne og tilby mine ydmyke tjenester da jeg sist var i Haag, ville jeg hatt rent for mange mirakler å beundre på én gang. Hadde jeg opplevd slik overmenneskelig tale fra en kropp så lik den malerne gir engler, ville jeg vært like henført som jeg antar de må være, de som nettopp har forlatt jorda og ankommet himmelen. Dette ville satt meg i dårligere stand til å svare Deres Høyhet, som uten tvil la merke til denne svakheten tidligere, da jeg sist fikk æren av å tale med henne; og hun har villet avhjelpe den ved å vise overbærenhet og etterlate meg sporene av hennes tanker på et stykke papir, hvor jeg, når jeg leser dem på nytt og venner meg til å studere dem, riktignok blir mindre blendet, men fylt av en desto større beundring, for jeg legger merke til at de ikke bare ved første øyekast er sinnrike, men stadig klokere og mer velfunderte jo mer man gransker dem.

Og jeg kan i all oppriktighet si at spørsmålet Deres Høyhet stiller, forekommer meg å være det man med aller størst rett kan stille, i lys av mine publiserte skrifter. For det er to ting å si om den menneskelige sjel, og all mulig kunnskap om sjelens natur avhenger av disse to. Det *ene* er at sjelen tenker, og det *andre* er at siden sjelen er forenet med kroppen, kan den virke i og påvirkes sammen med den.⁶ Siden min fremste hensikt var å bevise at sjelen og kroppen er distinkte, har jeg sagt så godt som ingenting om dette andre, men heller ivret etter å gjøre det første forståelig. Til denne hensikten kunne nemlig dette første være til hjelp, og det andre heller skadelig. Men siden man ikke kan skjule noen ting for Deres Høyhets årvåkne øye, skal jeg bestrebe meg på å forklare hvordan jeg tenker meg sjelens forening med kroppen, og dens kraft til å bevege den.

Først går jeg ut ifra at det finnes visse opprinnelige ideer i oss, og at disse er som modeller for mønsteret vi former all vår senere kunnskap etter. Disse ideene finnes det kun svært få av. Utover de mest generelle ideene – om væren, antall, varighet, osv., som egner seg for alt det vi kan begripe – så har vi, for kroppens del, bare ideen om utstrekning, som ideene om form og bevegelse følger fra. For sjelen alene har vi bare ideen om tanken, som også inkluderer forstandens oppfatninger og viljens tilbøyeligheter. Til slutt, for både sjelen og kroppen, har vi bare ideen om deres forening. Ideene om sjelens makt til å bevege kroppen, og om kroppens makt til å påvirke sjelen ved å forårsake dens følelser og lidenskaper, avhenger begge av denne ideen.

LES OGSÅ: [Leibniz' monader](#) • [Guds eksistens under lupen](#)

Jeg går også ut ifra at all sikker menneskelig viten må bestå i å holde disse ideene adskilt fra hverandre, og i å benytte hver enkelt av dem på de tingene den hører til, og bare på disse. For når

vi vil forklare en eller annen vanskelighet ved hjelp av en idé som ikke er riktig for den, kan vi ikke unngå å ta feil – akkurat som når vi forsøker å forklare én av disse ideene ved hjelp av en annen, for ettersom de er opprinnelige, kan de bare forstås ved seg selv alene. Og ettersom bruken av sansene har gjort oss mye mer fortrolige med ideene om utstrekning, former og bevegelser enn med de andre, ligger den første årsaken til våre feil i det at vi som regel har lyst til å benytte oss av disse fortrolige ideene for å forklare ting de slett ikke er riktige for – som når vi vil bruke forestillingsevnen til å begripe sjelens natur, eller forsøker å tenke oss hvordan sjelen kan bevege kroppen ved å se til hvordan en kropp beveges av en annen kropp.

I mine *Meditasjoner*, som Deres Høyhet har vært så nådig å lese, forsøkte jeg å gjøre begripelige de ideene som kun hører til sjelen, og å skjelne mellom disse og de som kun hører til kroppen. Så det første jeg nå må forklare, er hvordan ideene som hører til sjelens *forening* med kroppen skal begripes, uten hjelp fra de som hører til kroppen eller sjelen. Til dette synes det meg at det jeg skrev mot slutten av mitt svar på de sjette innvendingene kan være til hjelp. Vi kan nemlig ikke lete etter disse opprinnelige ideene noe annet sted enn i sjelen vår, som av natur inneholder dem alle, men som ikke alltid vet å skjelne mellom dem, eller for den saks skyld bruke dem riktig.

På samme måte tror jeg vi tidligere har forvekslet ideen om sjelens kraft til å påvirke kroppen med ideen om kroppens kraft til å påvirke andre kropper, og vi har feilaktig brukt begge disse, ikke på sjelen, for vi kjente ikke sjelen ennå, men på kroppenes adskillige *egenskaper*, som tyngde, varme og så videre. Vi har forestilt oss at disse egenskapene er virkelige ting [*réelles*]⁷, altså at de eksisterer adskilt fra kroppen som innehar dem – at de er substanser, selv om vi har kalt dem egenskaper. Og for å begripe disse egenskapene har vi forsynt oss snart av ideene vi har for å forstå kroppen, snart av de vi har for å forstå sjelen, avhengig av om det vi ønsket å tillegge dem var materielt eller immaterielt. Ta for eksempel egenskapen *tyngde*, som vi kunne anta er en reell egenskap, og som vi ikke vet noe om utover at den har makt til å bevege kroppen som innehar den, mot jordas kjerne. Vi har ingen vanskeligheter med å tenke oss hvordan denne bevegelsen foregår, eller hvordan kroppen og dens tyngde er forbundet med hverandre. Vi trenger ikke tenke oss at det skjer en faktisk berøring mellom to overflater, for vi opplever at vi allerede har en *helt egen idé* for å forstå denne forbindelsen i oss. Og jeg tror at å bruke denne ideen på tyngde er å bruke den på en dårlig måte, for tyngden er ikke faktisk adskilt fra kroppen – noe jeg håper å vise i *Fysikken*. Jeg tror derimot denne ideen er gitt oss for at vi skal begripe hvordan sjelen beveger kroppen.

FLERE OVERSETTELSER: [En sosiologi av kjøtt og blod](#) • [Om grunnlaget for en ny vitenskap](#)

Om jeg forklarer meg mer utfyllende, ville det vitne om at jeg ikke var klar over Deres Høyhets uforlignelige ånd, og jeg ville gjort meg skyldig i innbilskhet om jeg våget å tenke at dette svaret skulle synes henne fullstendig tilfredsstillende; men jeg skal forsøke å unngå både det ene og det andre ved å ikke føye til noe mer, om det ikke var noe jeg kunne skrive eller si som kunne behage henne, for jeg ville ansett det som en stor gunst å få ta pennen fatt eller reise til Haag med dette til hensikt. Det er ingenting i verden som ville være meg like kjært som å få adlyde hennes befalinger.

Derimot kan jeg ikke finne at den hippokratiske ed, som hun pålegger meg, er på sin plass, for hun har ikke formidlet noe til meg som ikke fortjener å bli sett og beundret av alle mennesker. Om dette kan jeg bare si at i aktelsen av det hun har sendt meg, skal jeg gjøre som gnierne gjør med skattene sine: Jo høyere de verdsetter dem, jo bedre gjemmer de dem, og siden de ikke unner resten av verden synet av dem, finner de sin ultimate lykke i selv å betrakte dem. Slik skal jeg være tilfreds med å nyte godene av hennes brev alene, og min fremste ambisjon er å kunne si til meg selv at jeg er, i sannhet, etc.

[...]

Litteratur

Hovedtekst

Prinsesse Elisabeth av Böhmen & René Descartes. 2005. *Descartes. Correspondance avec Elisabeth*. Fra Wayback Machine Internet Archive. Tilgjengelig [her](#). [14.11.16]

Alternative oversettelser

----- . 2007. *The Correspondence Between Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes* (redigert og oversatt av Lisa Shapiro). Fra serien *The Other Voice in Early Modern Europe*. University of Chicago Press, Chicago.

----- . 2010-15. *Correspondence between Descartes and Princess Elisabeth* (oversatt og kommentert av Jonathan Bennett) [2009]. Fra Bennetts egen nettside: Some Texts From Early Modern Philosophy. Tilgjengelig [her](#). [09.01.17]

Forslag til videre lesning

Shapiro, Lisa. 2007. «Volume Editor's Introduction: The Other Voice». *The Correspondence Between Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes* (redigert og oversatt av Lisa Shapiro). Fra serien *The Other Voice in Early Modern Europe*. University of Chicago Press, Chicago.

----- . 2013. «Elisabeth, Princess of Bohemia» Fra *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Tilgjengelig [her](#). [09.01.17]

Noter

¹ Også kjent som Elisabeth von der Pfalz og Elisabeth av Herford. Utover i teksten omtales hun kun som «Elisabeth», siden hun som kongelig ikke hadde etternavn.

² Alfonso Pollotti (1602-68) var italiensk militær i hoffet til prinsen av Oranien. Han underviste Elisabeth i geometri og var ofte kurér for brevene mellom henne og Descartes (2007:61).

³ Hendrik De Roy, eller Henricus Regius (1598-1679), var en nederlandsk lege og fysiker som fra og med 1638 underviste i Descartes' fysikk og fysiologi ved Universitetet i Utrecht (ibid). Han tok senere avstand fra flere av Descartes' grunnteser, deriblant sjelens status som substans, noe som skapte gnisninger mellom dem.

⁴ Til grunn for dette ligger datidens oppfatning om at blodet inneholdt *ånder*, en slags mellomværen mellom kropp og sjel, som var nødvendig for deres samspill. I *Les Passions de l'âme* fra 1650, opprinnelig skrevet til Elisabeths eget bruk og senere dedisert til henne, gir Descartes en mer inngående forklaring av disse åndenes natur og funksjon. (Se ellers A. Goffarts [artikkel](#) om emnet.)

⁵ Shapiro gir en mer utfyllende forklaring i sin introduksjon: "[Elisabeth] entertains three different possible accounts of causal interaction – causation by transfer of impulse, causation by the manner of contact of cause and effect, and causation by the conformity of the surfaces of cause and effect" (2007:37).

⁶ På fransk: «agir et pâtir avec lui». Det franske verbet *pâtir* oversettes som regel med «å lide», men står her som det *passive* motstykket til å *handle*, som vi ikke har noe tilsvarende ord for.

⁷ Descartes benekter enhver tingliggjøring av egenskaper, så «qualités réelles» er så godt som en selvmotsigelse. Med andre ord er det den aristoteliske kategorien partikulære aksidenser, som i «kaffekoppens hvitfarge», som utelukkes. Jeg oversetter det senere med *reell* for å beholde etymologisk kontakt med *res*, som betyr "ting" på latin.